

PARENTIUM - PRILOZI ČITANJU URBANE KRONOLOGIJE

UDK 904 (398) "652"

Primljeno/Received: 1999. 11. 15.

Prihvaćeno/Accepted: 1999. 11. 25.

Marino Baldini

HR - 52440 Poreč

Zavičajni Muzej Porečine

Dekumanska ulica 9

Slijed glavnih urbanih linija u srednjovjekovnoj i novovjekovnoj izgradnji na području povijesne jezgre nadopunjena višestoljetnim skupljanjem nalaza, omogućava uz interpretaciju odabranih rezultata zaštitnih arheoloških istraživanja, potpunije prepoznavanje antičke gradske cjelovitosti. Moguće su tlocrtne rekonstrukcije pojedinih četvrti, prijedlozi izgleda kapitolija i hramova, pregled izvornosti foruma u zrcalu popločenja s većinom pripadajuće rubne izgradnje, rekonstrukcija izvornog tijeka glavnog karda i dekumana s paralelnim sustavom ulica, opisivanje kasnoantičkih promjena u pregradnjama, nadogradnjama i novogradnjama, te naracija ranobizantskih sustavnih intervencija koje osim izgradnje biskupskog sklopa obuhvaćaju druge crkve i gotovo sve glavne gradske prostore unutar i izvan zidina.

Ključne riječi: Parentium, tlocrt, kardo, dekuman, kapitoli, hram

Porečkoj utvrdi rimskih građana,¹ prethodilo je histarsko naselje. Prema novijim nalazima, njegova protohistorijska linija rasprostiranja neznatno prelazi granicu glavnog karda prema istoku, a središnje dijelove pokrivaju kapitoli i naročito antički forum. (Šonje 1966: 295-330; Baldini 1997: 73-78)². Vjeruje se da najstariji dijelovi hramova pripadaju predrimskoj izgradnji, koja je nastajala unutar pretpostavljenih, ali još neistraženih zidina čiji je opseg sukladan prostoru što ga zauzima zapadni dio antičkog grada. (Baldini 1997: 73-78).³ Prema istoku se pretpostavlja, po ostacima veoma oštećenim izgradnjom, postojanje histarske nekropole pokriveno arhitekturom što se rasprostirala u smjeru kasnorepublikanskih zidina utvrde. Koso položene prve antičke zidine (istočne) nisu u ortogonalnom odnosu s rasterom rimskog grada, a ostale sačuvane u strukturi, kao temelj ili unutrašnji plašt srednjovjekovnih fortifikacija

opasuju zapadnu i južnu stranu poluotoka, dok sjeverna strana još nije istražena s većinskim ostacima zidina u moru. Porečka se luka i u antici nalazila na južnoj strani poluotoka, a pristanište se nastavljalo u osovini ulice *Cardo maximus*. Toponim Peškera za sjeverni zaljev ne isključuje njeno sekundarno korištenje kao luke, uz piscine prema dnu uvala. Porečki glavni dekuman i kardo dijelili su antičku koloniju (*Colonia Iulia Parentium*) na četiri glavne četvrti čiji nazivi iz srednjovjekovnih izvora podsjećaju na rimskodobnu izvornost (*Marafor, Pusterla, Predol, Basilica*). Dva do danas sačuvana naziva za suburbij govore o sadržajima prostora, a kako se nazivaju Peškera i Cimare, nije ih teško povezati s područjem kasnoantičkog groblja, te uzgajalištem riba i školjki.

Uz solane što su bile smještene u zaljevu srednjovjekovnog naziva Mulandrija (*Mulen de Rio*) što

¹ Plin., Nat. hist., III, 19, 129. *..oppida Histriae civium Romanorum Agida, Parentium, colonia Pola..*

² Ante Šonje istražio je protohistorijske ulomke keramike u luci, na području hramova i uz sjeverni tok glavnog karda. Za istočnu granicu rasprostiranja naselja Baldini 1997: 73-78

³ Luka prema istoku poluotoka nije moguća jer je na mjestu zaljeva u prapovijesti bilo kopno.

još utječe u uvalu ispod velike rimske vile kod Zorne, drugi glavni proizvodni centri slijede intenzivno izgrađenu obalnu liniju (Zaninović 1967)⁴ još za ranog Carstva u uvalama Lorona i Červara (proizvodni centar za amfore i maslinovo ulje), na sjeveru prema ušću Mirne, a na jugu do Vrsara i Linskog kanala. U podijeljenom zemljištu zaleđa još prepoznatljive strukture agerskih karda i dekumana uzgajala se maslina i vinova loza kako to svjedoče Liberovi natpisi iz rustika ili luke iz koje se dalje trgovalo vinom (Zaninović 1997: 137-141; Zaninović 1996: 338).⁵ Od ortogonalne rimske zemljišne podjele odudaraju brdoviti predjeli istočne agerske unutrašnjosti gdje ceste ponekad prate morfologiju teritorija, pa tako i same zemljišne parcele nisu možda bile obuhvaćene u prvim gromatičkim zahvatima. Na graničnim područjima agera, međutim, još Cezarovi i Augustovi veterani dobivaju zemlju kod Sv. Lovreča Pazenatičkog, Karojbe i Vižinade.⁶

Posebnu liniju rasprostiranja ima tok glavne istarske antičke ceste koja sječe teritorij kosim ulaskom prema Poreču i gotovo simetričnim izlaskom prema Svetom Lovreču, Dvigradu i Puljskom ageru (Šonje 1991: 9). *Via Flavia* je u vrijeme iz kojega nosi naziv samo proširena i obnovljena jer njezin smjer određuju tako raspoređeni sustavi histarskih (i predhistarskih) gradina, što sveukupno znači da je u glavnim linijama korištena od prapovijesti slijedeći rasprostiranje najintenzivnije istarske gradinske koncentracije s ishodištem ili završetkom u luci na porečkom poluotoku (Šonje 1991: 9).⁷

Porečka je kolonija rimskih građana, a prije nje *oppidum*, odabrala takav svoj geografski položaj radi podjednake udaljenosti histarske luke između Pule i Trsta, ali uvjetovano naslijeđenim plovidbenim rutama,

te zbog same funkcije za koju pretpostavljamo nastajanje prvog naselja kao luke za gradine unutrašnjeg i središnjeg dijela zapadne Istre.

Pravilno podijeljene rimskodobne četvrti na poluotoku podsjećaju na antički Zadar, iako je *Parentium* od njega manji, ili pak, da spomenemo i paralelu iz Panonije jer Sopron *Municipium Flavium Scarbantia* (Gömöri 1986), iako nema još otkopanih bočnih dekumana, dimenzijama i urbanim ustrojem, položajem i oblikom, te izvornim poluotočkim smještajem, u mnogočemu se podudara s našim Porečom. *Parentium*, čija je širina grada u zidinama oko 200, a dužina, također bez suburbija, unutar zidina oko 500 metara, ima smješten forum podno kapitolija, a ne kao Zadar u središnjem južnom dijelu grada. Porečki se forum međutim u srednjovjekovnim izvorima i sve do danas naziva Marafor, identično zadarskom srednjovjekovnom nazivu za forum. Porečki Marafor već je od prvog stoljeća trg hramova što prema zapadu završavaju gradskim zidinama i vratima, a sa sjevera i juga arheološka su istraživanja potvrdila trijemove, rubnjake, te se samo zrcalo kamenog opločenja, uglavnom sačuvanog, može rekonstruirati u približnim veličinama od 45 metara po stranici kvadratne, pa tako neuobičajene forme za rimski forum. U istočnom njegovom dijelu doduše započinje tok dekumana, ondje proširenog s velikom javnom zgradom mogućeg komicija (*comitium*) na sjevernoj strani ulice s proširenim trgom prema forumu. To je mjesto gdje su pronađeni neki od najznačajnijih baza s natpisima za skulpture rimskog cara Licinija, uglednike Pracelija i Septimina, obojice protektora porečke kolonije.⁵

Središnji je ili veliki hram bio po predaji posvećen Jupiteru i kapitolijskoj trijadi, podignut na najvišoj koti poluotoka, za gotovo dva metra višoj od razine kamenog lastrikata foruma i okolnih ulica (Pogatschnig 1926).⁸

⁴ Zaninović iznosi mišljenje da istarski i primjeri porečkog agera obogaćuju jadranski korpus najčešće citirajući uzore i preporuke starih autora (Zaninović 1967).

⁵ Vrsarski natpis glasi: *Claudius / Maximus / Libero d(eo) / d(edit) magist(ro) / suo / Sura III (tertium) et / Senecio/ne II (secundum) co(n)s(ulibus)*.

⁶ Kod Vižinade je dodijeljen posjed veteranu IX legije *triumpfalis* (*L. Vinustus l. f.*). Degrassi, 1934: 242. Kod Karojbe je posjed dobio veteran iste legije *M. Moranus Rufus*. Isti, 245; Rufov brat demobiliziran je također prije 42. godine stare ere kao u Svetom Lovreču veteran iste legije *C. Fabius T. F.* Isti, 252 i 204; Šašel, Etape u administrativnom razvoju rimskog grada Parentium. PZ 2, 68, Poreč 1987. M. Zaninović, Značajke rimskih vojničkih natpisa u Istri, OA 18, Zgb 1994, 147-152, 74-75,84,82.

⁷ Na Pulskom ageru ne može se tvrditi da *Via Flavia* prati ili pokriva komunikaciju predrimskog razdoblja.

⁵ A. Degrassi, I.I., X/2, Roma 1934, 7,8,16. *L. Cantio L. f. Lem(onia) Septimino, eq(uo) publ(ico), flam(ini), patron(o) colon(iae) Iul(iae) Parent(ii), curial(i) veteri(i) Par(entii), omnib(us) honorib(us) municipal(ibus) functo praef(ecto) et patr(ono) coll(egii) fab(rum), plebs aere conlato. D(ecreto) d(ecurinum)*. Idem, 16.

C. Pracellio G. fili(o) Pap(iria) Augurino Vettio Festo Crispiniano Vibio Vero Cassiano c(larissimo) i(uveni), triumviro capitali, trib(un)o leg(ionis) VII Gaem(inae), patrono (sp)lendidissimae col(oniae) Aquil(eiensi) et Parent(i)norum, Opiterginor(um), Hemonens(ium), ordo et pleps Parent(inorum) aer(e) c(o)l(lato). L(ocus) d(atu)s d(ecreto) d(ecurionum). Idem,8.

Imp(eratori) (Caes(ari) V)alerio (Lici)nianio (Licinio) Pio F(elici) Invicto Aug(usto), p(ontifici) m(aximo), trib(unicia) p(otestate) III, con(suli), p(atri) p(atriciae), proco(nsul)i, r(es) p(ubllica) Parentinor(um) d(e)v(ota) nu(mini) mai(estati)q(ue) aeius. Idem, 7.

⁸ O dedikaciji porečkih hramova na kapitoliju, njihovu broju i dataciji vodi se rasprava od sredine 19. st. Nakon višegodišnjih proučavanja, odlučili smo razraditi Pogatschnigov prijedlog koji se zasniva na narodnoj predaji s obzirom da je u novije vrijeme potvrđen Dijanin hram na mjestu gdje je bio predviđen usmenom tradicijom.

Dvostruki *templum in antis*, bio je hekso ili pentastil čiji se dijelovi začelnog zabata i gotovo cjeloviti stilobat još vide s neznatnim oštećenjima. Mjesto je ulaznog stubišta neistraženo, a vidljivi su temelji za baze stupova pročelja, kao i donji dio bazamenta obiju anta pročelja i začelja. U tlocrtu je čitljiv zid pronaosa, odnosno ulazni zid u naos, te temelj zida koji je celu dijelio od opistodoma. Sama širina teško može pretpostavljati jednostruki prostor, nego treba predložiti tri lađe prilagođene kultu kapitolijske trijade. Predaju potvrđuju nalazi okruglog južnog hrama čiji sačuvani dijelovi središnjeg kružnog nukleja bijahu pokriveni (stupovi periptera još nisu dokazani) stožastim krovom čija se streha mogla nastavljati na stupove slično rimskim primjerima ili gotovo identičnog Dijaninog hrama u Tivoliju, gradiću ponad čuvene Hadrijanove vile. Ako isključimo ranije grčke primjere, od bližih analogija veoma su zanimljivi nalazi dva okrugla hrama u Dioklecijanovoj palači (Marasović 1974: sl. 35; Marasović 1995: 89-103). Rotundu su u Parenciju spominjali i putopisci (Carli 1788 - 1791). Sjeverni je hram osim ranocarske, imao i republikansku, pa i ranije graditeljske stupnjeve izgradnje i pregradnje. Po tradiciji, bio je posvećen Izidi, forme templuma in antis, ali kako nije istraživan osim pročelja, teže je govoriti o njegovom cjelovitom izgledu (Degrassi 1934: 1; Šonje 1964: 98-100).⁹ Na povišenom prostoru u razini sjeverno od hrama nalazio se peribol, odnosno ispod njega prema istoku na forumu portikat.

Otkopane u 19. stoljeću i ponovo zatrpane, a nedokumentirane srednjovjekovne ili antičke zidine zapadnog dijela naselja, iza hramova, od kapitolija je dijelila cezura prema začelju velikog hrama i peribola. Dijelovi temelja nedaleko od ravnine začelja velikog hrama prema Dijaninom svetištu iščitavaju se kao konstrukcija predrimskog megalitskog načina zidanja slična Toru kod Jelse na Hvaru, Ošanićima ili Varvariji, iako blokova manjih dimenzija, a najkasnije republikanskim zidinama na Krku (Faber 1987: Faber 1965: Zaninović 1982: 72).

Pod sadašnjim popločenjem Dekumanske ul. (*decumanus maximus*), kao i na istoj približnoj dubini od 50-70 cm ispod Karda (*cardo maximus*), sačuvani su

dijelovi izvornog rimskog kamenog popločenja izvedenog u većim kamenim blokovima, poput lastrika na forumu. Ulica je takvom održavana i reparirana do 13. stoljeća. *Decumanus maximus* s podignutim kamenim rubnjacima na obje strane nad kojima se uzdizala arhitektura, bolje je sačuvan u središnjem dijelu toka gdje se nalaze najznačajnije gotičke palače grada, koji uz ime što potječe iz antike, te hrvatski naziv ranosrednjovjekovne derivacije, uslijed nalaženja na važnoj pomorskoj ruti, dobiva, jedini među obalnim gradovima Istre, i njemački naziv Parenz.¹⁰

Južni krak glavnog karda u križanju prema obali ima samo nekoliko sačuvanih kamenih ploča lastrikata, ali na odgovarajućoj visini, koja se poklapa s izvornim položajem popločenja, osovinski ulazi u pristanište, slično kao u Zadru. Teško je identificirati ovaj najstariji pronađeni i svakako rimskodobni graditeljski zahvat s radovima koje je dao izvršiti T. Abudije Ver (*T. ABVDIUS VERUS*) (Degrassi 1934: 3). Dedicacija Neptunu i Augustalnim božanstvima (dakle neimenovanim histarskim bogovima) u natpisu nužno ne pretpostavlja veliki ili manji hram (sjeverni) s kapitolija, već se može raditi o svetom području ali na javnom mjestu gdje je dekretom dekuriona postavljen natpis (Cuscito 1976: 37-42, bilj. 15-30 str.46), a nakon Abudijeva podizanja luke, gradnje vlastitog doma i obnove hrama. Indikativno je pronalazjenje natpisa u moru zapadno od pristaništa uz predio gdje se upravo tijekom srednjeg vijeka nalazila peljarska kula i crkva sv. Marije od Peljara, te smo prisiljeni pretpostaviti u gradu tolikih funkcionalnih i prostornourbanih kontinuiteta, kako vrsni porečki peoti, još prije venecijanskog razdoblja i vremena slobodne komune, imaju vješte prethodnike u predvođenju brodova prema nesigurnim i teškim za plovidbu Akvilejskim i venetskim lagunama, kanalima i plićacima, u luku Grada i okolne lagune, obalu kasnije ravenatske Romanije, prema puljskim, kvarnerskim i dalmatinskim rutama, prema Jakinu i nadasve luci *Classe*, s kojom je porečka jedinica (*numerus* ?) bila usko vezana ukoliko čak nije imala stalni boravak u ravenatskoj luci. Abudijeva je jedinica mogla biti stacionirana na tom mjestu porečke luke pridonoseći izgradnji, koju spominju vrela, a njeni su pripadnici kao i postsubprefekt, bili domaćeg, histarskog podrijetla.¹¹

⁹ A. Degrassi, 1: *Carminia L. f. Prisca Histriae terrae v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*.

¹⁰ *I bivši v jutro poli maši pride list od g(ospo)d(i)na škofa s Poreča* (izvorno glagoljica). (Bratulić, 1989: 19; Brydenbach, 1486). Ime grada u vrelima postoji na raznim drugim jezicima. Tako kod Ptolomeja *Parention*, Ptol. Geogr. III 1, 24, te u kasnoantičkoj latinštini: *Parentio*. Geographus Ravennas, Cosmographia, IV 30. Taj naziv već upućuje na srednjovjekovni lokalni jezik prije venecijanizacije govora. Postoje i nazivi na turskom ili arapskom, te na mnogim drugim jezicima u novovjekovnim vrelima koje ovdje ne navodimo. *Baranzua*, u K. Miller, Weltkarte des Arabes Idrisi vom Jahre 1154, Stuttgart 1981. Hans Joackim Kissling donosi čitanja karte turskog admirala Piri-Re'isa gdje se reproducira crtež u kojem je shvatljivo da je porečka izgradnja usmjerena trima dekumanima, te druge zanimljive podatke poput naziva Vrsara kojeg preuzima iz hrvatskog jezika žWrsarh. Poreč upisuje kao *Pransh*. Isti, Istarska obala u pomorskom atlasu Piri-re'isa, Istarski mozaik 3-4, Pula 1977, str. 60-68, ilustracija 7.

¹¹ Veliki nasip pod morem što oblo prati sjevernu obalu poluotoka, služio je ponajprije kao zaštita zidinama od velikih valova za jakih bura koje su urušavale fortifikacije i sjeverni zid biskupske palače kao najviše eksponiran prema moru od sjeverne izgradnje grada. Tako ga spominje biskup Negri u 18. stoljeću. M. Prelog, Poreč grad i spomenici, Beograd 1957.

Zanimljiva je u tom smislu pažnja koju je Abudije Ver iskazao oslobođenicima i ženinoj najužoj rodbini na ari koju daje izraditi potaknut ženinom zamolbom, a nedavno je otkopana nedaleko od pristaništa uz zapadnu stranu karda.¹² U tim je istraživanjima ponad ostataka dva antička rubnjaka novopronađenog nastavka toka južnog dekumana preko linije *Cardo maximus* prema zapadu, zabilježen zanimljiv raspored rimskih kuća što se sa sjeverne strane nadovezuju u ulici. Njihova uska pročelja s izduženim prostorom prema dvorištu, citirana su često u gabaritima srednjovjekovne izgradnje, kada samo značajnija arhitektura u temeljima ili djelomice u zidnoj strukturi obuhvaća dvije ili više ovakvih kuća, a najčešće bez promjena samo koristi rimske temelje u izvornim dimenzijama. U kasnoj antici na toj je površini sagrađen tijesak za masline u sklopu većeg proizvodnog centra za ulje, a natpis koji je Abudije dao izraditi, upotrijebljen je za prešu jednog od barem dva toka. Pretpostavljamo da se to moglo dogoditi za ostrogotske uprave, iako se već ranije prema spomenutom novonađenom dekumanu može pratiti postupna "krađa" ulice od strane kasnoantičke izgradnje koja u jednoj fazi potpuno negira ovaj dio tijeka južnog dekumana povezujući velikim zidanim pilonima proizvodni centar za maslinovo ulje s lezeniranom javnom zgradom s južne strane ulice. Potonja postoji barem od ranog Carstva, a bila je sagrađena sa stubama prema Kardu na užem pročelju u antama, te stepenicama uz duži južni perimetralni zid koji je bio otvoren prema luci i tamošnjim vratima kod pristaništa. Kako najstarija srednjovjekovna vrela spominju pretorij na tom mjestu, pretpostavljeno je da ova javna lezenirana zgrada možda izvorno predstavlja sjedište upravnog dijela kolonije. Pod jednobrodne izdužene građevine nije nađen, ali je po ostacima jasno da je bio grijan, te da je rimska arhitektura svojim temeljima uništila histarske slojeve s ostacima podova, kućnog ljepa i naseobinske keramike, no nađeni su i tragovi republikanske naseljenosti koju ranije nije bilo moguće sa sigurnošću dokumentirati prema ulomcima keramike latenoidnih karakteristika ili metličaste vanjštine, a sada je to moguće prema novcu, od kojega jedan primjerak predstavlja aes rude (Mimica1997; 82). Prepoznati su ulomci italske, ali i grčke keramike, među kojima se ističe ulomak crvenofiguralnog kratera iz 5. st. pr. n. ere (Baldini 1997: bilj. 2). Rimske kuće uskoga pročelja morale su predstavljati većinu arhitekture grada obzidanog kulama i bedemom. Svaka ima svoj ulaz s vratima kod pronađenih pragova, a nad svakim su prizemljem bila sagrađena barem jedan ili dva stambena kata.

Uz sjevernu stranu istog dekumana, ali istočno od Karda, također su na trgu koji se nekada nazivao Predol,¹³ pronađene identične antičke kuće polikromnih mozaika u podovima s kasnoantičkim adaptacijama kada su opet korištene za stanovanje, te konačne potpune negacije takovog korištenja prostora kada se na dvorištu insule gradi starokršćanska crkva i kasnije ranosrednjovjekovni samostan. Kuće su bile povezane na sustav za zagrijavanje, a ispusti su podno nesačuvanih pragova ulazili u kloaku južnog dekumana. Inače od glavnih kloaka jedna je dokumentirana na jugoistočnom uglu Marafora, a skupljala je kišnicu s čitavoga foruma čije je zrcalo blago nakrivljeno prema tom dijelu, te ima kanale uz rubnjake. Kanali uklesani u lokalni vapnenac, kao i uzidana kloaka veoma su slični poznatim primjerima hrvatske obale, primjerice već spomenutom forumu u Zadru ili kloaci u Dokleji (Suić 1974: 189).

Sasvim drugačiju sliku reprezentativne gradske rezidencijalne izgradnje pružaju ostaci urbane vile što je nepotpuna iskopana na obližnjem trgu s ulazom na glavnoj Dekumanskoj ulici. Preko sokla i stube ulazilo se s popločenja dekumana u mali vestibul, a iz njega u reprezentativnu aulu čiji je pod bio ukrašen mozaikom nesačuvane ambleme, ali lijepih crnobijelih motiva u pletenici i drugim ornamentima ruba koji se u cijelosti može rekonstruirati. Na začelnom zidu nađena je edikula, a uz nju spuštale su se stube u dvorište, također u mozaiku krupnijih tesela s odlično sačuvanim bunarom zatrpane cisterne, ali izvornog cilindričnog gornjeg klesanog kamenog kruništa nad recipijentom. Numizmatički nalazi i opći izgled arhitekture s mozaikom, te keramika datiraju prvu fazu korištenja građevine u sredinu prvog stoljeća naše ere, a sam prostor je u kasnoj antici bio prezidan prema alama u koje se ulazilo iz aule s mozaikom desno i lijevo, a u dvorištu je također pronađeno stubište iz kojega se ulazilo u prostorije desnog krila zgrade. Zanimljivo je da kuća, odnosno njezin tlocrt, pokriva ranije zamišljeni kardo na južnoj strani glavog dekumana, a rimskodobna arhitektura postoji i na sjevernoj strani Dekumanske, gdje se pretpostavljao sporedni kardo. Identično je sa svakim drugim kardom što dvostruko uvećava inzule po dužini, tako da ih izvorno ne treba smatrati gotovo kvadratnim, već izduženim pravokutnim, s dva karda manje i dimenzijama poput zadarskih.

Sličan reprezentativni prostor kuće postojao je u sjevernom perifernom dijelu grada (Zaninović 1989: 772). Imao je ulaz s istočne strane karda. Na ovome je mjestu postojao niz prostorija do triklinija ili tablinuma

¹² Ara na bočnim stranama ima prikazane tritone u dubokom reljefu, a na prednjoj teče tekst u deset redaka:

M(memoria)e / Iunia P(iuni) f(iliae) Varill(ae) / parentium queius / et fratris / Piuni Severiani / Galeoniae L. f(iliae) larg(.) / Piuni Novati / test(.) Varill(ae). / Uxor is rogatus / Abudius Verus fec(it).

G.R. Carli znao je za natpis kojega je mogao vidjeti za boravka u Poreču 1750. godine ili je nakon radova popločenja trga podatke saznao od biskupa Negrija i porečkog prezbitera (rođenjem Korčulanina) Petra Barnabe Ferra (1730-1777), koji je popisao porečke natpise sakupljene u biskupiji, a sahranjen je u grobnicu s desne strane svetišta Hrvatskog zavoda sv. Jeronima u Rimu.

¹³ A sada se naziva Trg Frane Supila. Tu je do lipnja autor vodio zaštitna arheološka istraživanja 1998. godine.

gdje su za svoja okupljanja porečki kršćani u raniji podni mozaik tijekom trećeg stoljeća ili kasnije, uključili izuzetni prikaz dviju riba kao tajnog simbola svoje vjere od kojih se jedna čuva do danas.¹⁴ Pretpostavlja se da je na tom prostoru što se nalazio iza apside velike prostorije bio biskupom Mauro prije mučeništva, te su pregradnje sjeverno od prostora kojeg možemo nazvati *domus ecclesia*, postojale također s podnim mozaikom tijekom trećeg stoljeća prilagođeni prostori za krstionicu s kanalima za vodu, također sveukupno pregrađenim i proširenim prema zapadu u dvije prostorije tijekom 4. stoljeća kada se nakon otvaranja jedinstvenog sakralnog prostora na području kuće (uklanjanjem pregrada domusa) (Degrassi 1934: 57)¹⁵, prema kraju stoljeća grade *cella trichora*, i prva trobrodna bazilika (Šonje 1966: 249-288; Šonje 1981: 7-15). Prva je javna crkva uređena sa svetištem na području okupljanja prvih kršćana, a prva je bazilika iskoristila za nešto suženi srednji brod, pod prve bazilike, a paralelna dvostruka trobrodna bazilika, što se još naziva i predefrazijanom, sagrađena je pročeljem južno uz isti kardo, simetrično s ranijom trobrodnom bazilikom odijeljena pristupom u trikonhalnu celu. U vrijeme njezine izgradnje bila je veoma živa graditeljska djelatnost sakralnih objekata u Istri, te inače nastojanje na ponovnom oživljavanju glavnih gradskih funkcija nakon konsolidacije ostrogotske vlasti. U to se vrijeme gradi crkva sv. Kasijana na Predolu koja je imala narteks s tri noseća stupa s većim središnjim otvorom, a u unutrašnjosti identične kapitele u bijelom krednom vapnencu kao i predefrazijana, a mogu se datirati početkom 5. stoljeća. Crkva sv. Tome Apostola otkopana je u sjevernom dijelu grada, zapadno od katedralnog sklopa. Njezin jedinstveni prostor svetišta s mozaicima u emblemi sačuvanog natpisa u *ex votu*, prva je faza izgradnje, a u dodatak sjevernog broda kao drugog stupnja izgradnje većim je kockama polikromnog podnog mozaika ukrašen taj sjeverni prostor, ali je reparirani mozaik u srednjem brodu.¹⁶ Dvorana crkve tijekom 5. st. ili srednji brod crkve sv. Tome Apostola prije sredine 6. stoljeća zadržava izvorni ukras u podnom mozaiku, a pronađeni fragmenti freske s mramornim imitacijama uza sam ugao poda i zida teško je sa sigurnošću datirati u 5. stoljeće, ali treba pripomenuti kako je i predefrazijana (te ranija sjeverna bazilika katedralnog sklopa) imala ukrašene podove u mozaiku, a ostaci ukrasa elevacije zidova upućuju na zaključak da

su bile oslikane freskama. To vrijedi za vanjštinu dvorišta predefrazijane, kao i osmerostrane krstionice na kojoj su prepoznate kasnoantičke freske u fragmentima i djelomice *in situ* (Šonje 1960: 223-235). Dvorište bazilike predefrazijane završavalo je zapadno na bazilici, a istočno sa spomenutom krstionicom i pretpostavljenim šesnaesterostranim ophodom. Kada je tijekom 6. st. sagrađena biskupija sjeverno od dvorišta predefrazijane s vlastitim pristupnim atrijem i trijemom, uslijedio je niz izgradnji biskupa Eufrazija, uređenje novoga atrija, nešto manjeg, ali u impostiranim stupovima prokoneških radionica, te potpuno unutrašnje i vanjsko dekoriranje Eufrazijeve bazilike na mjestu predefrazijane, tako da je sačuvana zidna struktura i trobrodnost bazilike 5. stoljeća, a ravan začelni zid svetišta Eufrazijane nešto je skraćen da bi se u novu baziliku sredinom 6. stoljeća na to mjesto smjestila glavna poligonalna izbočena apside i bočne dvije polukružno upisane apside.¹⁷ Znatan opseg Eufrazijevih intervencija više je usmjeren prema preuređenju i ukrašavanju katedrale zidnim i podnim mozaicima, mramornim dekorom, pregradom svetišta, štukaturama, vanjskim mozaicima pročelja i začelja. *Cella trichora* je ranije i kasnije od eufrazijevog biskupovanja u dva stupnja imala mozaički pod, a nedostatak zidova prve trobrodne bazilike koja je vjerojatno srušena u potresu 1440. godine onemogućava nam uvid u eventualne intervencije za Eufrazija na ukrašavanje zidnog plašta, konstrukcije i mramornog namještaja. Njegovi mnogobrojni monogrami u katedrali s primjerenim mramornim tronom i subselijem nemaju nikakvih citata u biskupiji koja se predstavlja kao palača biskupa koji je već postao i obnašatelj dijela svjetovne vlasti. Njezino prizemlje jasno upućuje da uz pomoćne prostorije, središnji sadržaj jest sakralni prostor križnog tipa sa tri izbočene apside, a gornji je kat kompozitno korišten za stanovanje i upravu, ne samo crkvenu, već i svjetovnu u svjetlu sve veće važnosti koju imaju biskupi bizantske državetijekom, a naročito krajem 6. stoljeća. U tom smislu bilo bi zanimljivo povezati pojedine skulpture kraja stoljeća s apsidalnim pregradama biskupije, no to ne znači da ranije biskupija nije postojala. Na sakralni dio episkopija osim usporedbi s jednim ravenatskim primjerom, niza objekata u zaleđu antičke provincije Dalmacije, Sirije, zanimljiva je ranobizantska crkva u Muntajani, kao i neke ranosrednjovjekovne sakralne arhitekture koje citiraju spomenuto rješenje, poput sv. Tome Apostola pokraj

¹⁴ Ikthys, Iesus Kristus Theou Hyios Soter, uz prikaze križa i kristograme, motiv ribe spada u omiljene simbole ranog kršćanstva, a porečki primjer vrsne umjetničke izvedbe započinje ciklus slojevitih ostataka starokršćanskih mozaika što uz arhitekturu do ranobizantskog razdoblja omogućavaju proučavanje stupnjeva umjetničkog razvoja grada i agera.

¹⁵ Degrassi, 57: *Infan(tius) et Innoc(entia) ex suo p(avimentum) basi(licae) tes(sellaverunt) p(edes) ..*

¹⁶ Južni brod nije sačuvan uslijed izgradnje srednjovjekovne crkve sv. Franje i kasnijeg ukopavanja podruma na tom mjestu (i uređenja saborne dvorane Istarskog sabora na gornjem katu bivše crkve sv. Franje), a zapadnije je pronađen lezenirani sjeverozapadni ugao pročelja. S obzirom da se uokolo tog mjesta gradi škola, prezentirat će se pod krovom sav najvrijedniji mozaik središnje dvorane. Iz ove se crkve pretpostavlja porijeklo predromaničkog mozaika (Baldini 1996a: 315-323)

¹⁷ Za tumačenje stupnjeva podizanja arhitekture u sustavu eufrazijane najzaslužniji je Ante Šonje.

Rovinja (Matejčić 1997). Iz uzora takovim tlocrtnim rješenjima proizlaze primjerice kripta sv. Marka u Veneciji, sv. Danijel u Podeservi, sv. Katarina na otoku puljske luke ili sv. Križ u Ninu (Dorigo 1993: 36; Gerber 1919: 61-62).

Povećani broj starokršćanskih građevina unutar zidina dijelom je rezultat istraživanja posljednjih godina. Tako je nađena i crkva sv. Blaža na križanju glavnog

dekumana i karda što vodi prema bazilici. Crkva je imala dvorište, apsidiranu polukružnu apsidu sa sačuvanom donjom crnom bordurom freske. Iz nje potječe ranosrednjovjekovni pleter, ikonografski sličan iskopanome na crkvi sv. Lovre u Svetom Lovreču, a opći način izgradnje i smještaj govori o mogućoj dataciji u ranobizantsko razdoblje (Baldini 1995; Baldini 1997: 199).

POPIS LITERATURE

- Baldini 1995 M. Baldini, *Parentium - antička topografija*, Zagreb (Magistarski rad u rukopisu)
- Baldini 1996 M. Baldini, Crkva sv. Jurja, Vrsar, ID 1996, Pazin 1996.
- Baldini 1996a M. Baldini, Ranosrednjovjekovni mozaik iz Poreča. Radanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža, Zagreb, 315-323.
- Baldini 1997 M. Baldini, *Parentium - povijesna jezgra I*, Obavijesti HAD-a 39/3,1997, 73 - 78.
- Baldini 1997 M. Baldini, *Parentium - topografia antica*, ACRS 27, Rovinj 1997.
- Bratulić 1989 J. Bratulić, *Istarski razvod*, Pula 1989.
- Brydenbach 1486 A. Brydebbach, *Sanctorum peregrinationum in montem Sion, ad venerandum sancti sepulcrum in Jerusalem...opusculum B.D.M.*, in civitate Moguntina 1486.
- Cambi 1998 N. Cambi, Ideo in honore duplicatus est locus, RFFZ 36(23) 1997, Zadar 1998.
- Caprin 1992 G. Caprin, *Istria nobilissima*, Trst 1992(2).
- Carli 1788 - 1791 G. R. Carli, *Delle Antichità' italiane*, I - V, Milano 1788 - 1791.
- Cuscito 1976 G. Cuscito, *Parentium dalle origini all'eta di Giustiniano*, Padova 1976.
- Degrassi 1934 A. Degrassi, *Inscriptiones Italiae, X,2 - Parentium* Roma 1934.
- Dorigo 1993 W. Dorigo, *San Marco, la cripta il restauro*, Venecija 1993.
- Fisković 1997 I. Fisković, Nova videnja oko benediktinskog samostana na Limu, Arheološka istraživanja u Istri, Izdanja HAD-a 18, Zagreb 1997.
- Franceschi 1852 C. de Franceschi, *L'Istria VII*, Trst 1852.
- H. Delehaye 1899 H. Delehaye, *Sains d'Istrie e de Dalmatie*, AB 18, Bruxelles 1899.
- Deperis 1898 P. Deperis, *Parentium cristiana*, AMSI 14, Trst 1898.
- Deperis 1898 P. Deperis, S. Mauro e S. eleuterio vescovi martiri di Parenzo, AMSI 14, Trst 1898.
- Faber 1965 A. Faber, Antički bedemi grada Krka, VAHD 65 - 67, Split 1965.
- Gerber 1919 V. Gerber, *Altchristliche Kultbauten Istriens und Dalmatiens*, Dresden 1919.
- Goldstein 1992 I. Goldstein, *Bizant na Jadranu*, Zagreb 1992.
- Gömöri 1986 J. Gömöri, Grabungen auf dem Forum von Scrabantia 1979 - 1982, AAH 38, 1896.
- Pogatschnig 1926 A. Pogatschnig, Il tempio maggiore di Parenzo, AMSI 38.
- Prelog 1957 M. Prelog, *Poreč - grad i spomenici*, Beograd.
- Šašel 1987 J. Šašel, Etape u administrativnom razvoju rimskog grada Parentium, Pomorski zbornik 2, 68, Poreč.
- Šonje 1982 A. Šonje, *Crkvena arhitektura zapadne Istre*, Zagreb-Pazin.
- Tomasini 1837 F. Tomasini, De commentari storici - geografici della Provincia dell'Istria, AT 4, Trst 1837.
- Zaninović 1967 M. Zaninović, Neki primjeri smještaja antičkih gospodarskih zgrada u obalno-otočkom području Dalmacije, ARR IV-V, 357-373.
- Zaninović 1982 M. Zaninović, Nalazi sa Tora kod Jelse kao prilozi njegovoj kronologiji, OA 7, Zagreb 1982.
- Zaninović 1989 M. Zaninović, Collacazione degli edifici paleo-cristiani sulla costa orientale adriatica, Studi in memoria di Giuseppe Bovini II, Ravenna 1989.
- Zaninović 1990 M. Zaninović, Izvornost arheološkog nasljeđa naše obale, Pomorski zbornik 28, Rijeka 1990.
- Zaninović 1994 M. Zaninović, Značajke rimskih vojničkih natpisa u Istri, OA 18, Zagreb 1994.
- Zaninović 1996 M. Zaninović, *Od Helena do Hrvata*, Zagreb 1996.
- Zaninović 1997 M. Zaninović, Liberov natpis iz Vrsara, Vjesnik HAD-a 18, Zagreb 1997.

SUMMARY

PARENTIUM - CONTRIBUTIONS TO INTERPRETING THE URBAN CHRONOLOGY

Key words: *Parentium*, layout, *cardo*, *decumanus*, temple

Given the orthogonal organization of the main urban areas on the peninsula, which were mainly determined by the previous Roman lines even during extensive medieval and modern architectural interventions, in Poreč it is possible to reconstruct various phases of Roman, late Roman, and particularly early Byzantine construction and contributions to the urban entity. The *oppidum civium Romanorum* of Pliny can be related to the late Republican walls, which had an arch similar to the Gate of Hercules in Pula at the entrance to the main *decumanus*, with a similar dating to the fifth decade of the 1st century BC. The added towers, as can be concluded from one complete example and another on the eastern walls not yet fully excavated, had roofing tiles with numerous stamps of the emperor Tiberius (*Ti. Pansiana*), and a smaller amount of stamps confirming repairs from the reign of Nero to the late Flavian period, or the reign of the emperor Hadrian (*Q. Clodi Ambrosi*). These finds could indicate that the colony of Poreč (*Colonia iulia Parentium*) had been founded earlier, at least as early as Tiberius, perhaps even without an intermediary stage as a *municipium*, from a legal status of a fortress of Roman citizens to a colony (as is noted for various Roman colonies that omitted the intermediate status of a *municipium*).

Under what is now the main Dekumanska Street at a depth of 50-60 cm, the pavement of the Roman period street (*decumanus maximus*) was found, which remained in use, with the necessary repairs, to the medieval period. A pavement similar to this one on the forum can be dated to the first century AD, and it is more poorly preserved in the *cardo maximus*, but its mirror image continues along the axis without any deviations in height from the earliest part of the paving of the wharf with an extremely worn stone face. This has enabled the hypothesis that the wharf had a continuity in antiquity, and the earliest phase can perhaps be related to the inscription of T. Abudius Verus, where construction of the harbor is mentioned (*molibus exstruct(is)*). The formula (*templo restituto*) on the same inscription is not related to the Capitoline temples, where archival investigation has confirmed the existence of a southern, smaller temple of Diana, as was indicated by verbal traditions about this part of town. The next such circumstance and confirmation was the find of a circular fragmentary cella, which was, as can be seen on drawings, covered with a conical roof, at the site of the temple of Diana, while for the large central temple, a double temple with *antae* with a legible plan, a three-part division of the cella is presumed (for which there are only written data from excavations in the last century), and a dedication to

a Capitoline triad similar to the great temple of Jupiter at the Roman Capitol that burned during the Civil War, as described by Tacitus.

In addition to reconstruction of the paving of the forum, suggestions are also made about the locations of the arcades, *comitium* (*comitium coloniae iuliae Parentium*), the position of the pretorium, and through recent excavation, numerous houses are described with a standard plan of small dimensions, narrow facades, and elongated perimeter walls towards the courtyard. Information is also presented about traces of a Histrian settlement on the peninsula, along with pottery and numismatic proof of late Republican inhabitation. Along with the standardized plan houses from the area of the wharf and Predol Square, examples of larger urban houses are presented, whose floors were decorated with mosaics. The largest excavated *domus* was in the middle of the southern side of the *decumanus maximus*, with a vestibule, a large aula with a floor mosaic, an extensive courtyard with the neck of a well in situ on the mosaics above the cistern, and with stairs climbing towards the lateral halls. A similar *domus* was located in a peripheral section of the urban layout of the Roman city, and at this site from a household church whose beginnings are dated to the second half of the 3rd century, began the construction of the cathedral complex, from a secret church with a baptistery, through the original basilica after the persecutions, the first three-aisled basilica of the late 4th century, a three-conch structure and a cistern with a sink for cult purification, the pre-Euphrasian church with a courtyard and new baptistery from the 5th century, and the Euphrasian basilica from the mid 6th century. These were accompanied by a newly built episcopate, with sacral functions mostly on the ground level in a cross plan with three apse ends, and administrative and official functions on the first floor, with a central luxurious hall in accordance with the ecclesiastic and broader civil function of the bishop in public affairs during the early Byzantine period.

Other than this main example of the religious architecture of the early Christian center, the city in late antiquity had many other churches, such as the recently excavated Church of St Cassianus with parallel to the pre-Euphrasian church, that of St Thomas the Apostle with floor mosaics from the 5th and 6th centuries, and St Blaise at the corner of the *decumanus* and *cardo*, on the northern side of which is the basilica of St Euphrasius. *Memoriae* are known from the beginning of the century, for which it is believed that they contained the bodies of the martyrs of Poreč, and a source specifically states that one contained the relics of St Eleutherius, the patron saint of the city along with St Maurus.

Translated by B. Smith-Demo